

T.C.
KUZEYDOĞU ANADOLU KALKINMA AJANSI

TRA1 BÖLGESİ'NDE SAĞLIK TURİZMİ

(Potansiyeli, Performansı ve Sektörün Bölgedeki Geleceği)

Doç. Dr. Süleyman TOY
Güvenç Gürbüz

TRA1
2012

Her hakkı saklıdır.

Sağlık Turizmi Açısından Potansiyel Olabilecek Varlık ve Değerleri

Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi'nde turizm değer zincirindeki çalışma gruplarının katkılarıyla bölgeye ait 430 turizm varlık ve değeri tespit edilmiştir. Kar ve kış sporları; kongre, incentive ve fuar turizmi; tarih ve kültür turizmi; macera ve doğa sporları turizmi; eko-turizm ve sağlık turizmi açısından önem arzeden bu değer ve varlıklar, bölgenin sahip olduğu yüksek potansiyele ve dört mevsim turizm için zengin ürün çeşitliliğine işaret etmektedir. Bölgenin turizm değer ve varlıklarının listesi <http://www.kudakaturizm.org/duyurular/tral-duezey-2-boelgesi-turizm-varliklari-envanteri.aspx> adresinde yer almaktadır.

Mevcut Turizm Performansı

Bu bölümde, Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi'nin mevcut turizm performansını ortaya koyan Kültür ve Turizm Bakanlığı ile Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) istatistikleri; bölgeye tur düzenleyen operatörlerle yapılan mülakat sonuçları ve strateji çalışması kapsamında Temmuz-Ağustos 2011 döneminde bölgede gerçekleştirilen turist memnuniyet anketinin sonuçları yer almaktadır. Elde edilen bulgular, bu dokümanın takip eden bölümlerinde ortaya konan stratejiye girdi sağlamıştır.

Turizm İstatistikleri

Kültür ve Turizm Bakanlığı ile Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verileri derlenerek yapılan analizde, Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki üç ilin ve karşılaştırmalı olarak çevre illerin (Kars, Ağrı, Van, Sivas, Giresun, Trabzon, Rize ve Artvin) mevcut turizm performansı konusunda aşağıdaki hususlar tespit edilmiştir. Analize dahil edilen iller belirlenirken, Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi'ne yakın olup, bölge destinasyonuna girebilecek olanlar dikkate alınmıştır (**Hata! Başvuru kaynağı bulunamadı.** ve **Hata! Başvuru kaynağı bulunamadı.**). Mevcut veriler, güncellik ve kapsam bakımından bölgedeki turizm faaliyetine yönelik detaylı bir analiz için yetersiz olmakla birlikte, bölgeye ilişkin genel resmi ortaya koymaktadır. Bölgenin turizm performansına dair daha detaylı analizlerin yapılabilmesini ve strateji için ölçülebilir hedeflerin ortaya konabilmesini sağlayacak kapsam, derinlik ve güncellikte istatistikler halen bulunmamakta olup; 2012'den itibaren derlenmeleri ve stratejinin izlenmesini sağlayacak şekilde kullanılmaları amaçlanmaktadır.

Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi (Erzurum, Erzincan, Bayburt)

Mevcut Durum

- Bölgede 1 adet üniversite hastanesi, 2 adet özel hastane, 2 adet Bölge Eğitim ve Araştırma Hastanesi bulunmaktadır. Ayrıca Erzurum **Sağlık Kampüsünün** altyapı çalışmaları devam etmektedir.
- Erzurum Bölge Eğitim ve Araştırma Hastanesi bünyesinde **Yurtdışı Hasta Birimi** kurulmuştur ve Bilgi İşlemde İngilizce bilen 1 kişi çalışmaktadır.
- Bölgedeki illerinden sadece **Erzurum** sağlık turizminde potansiyel iller arasında yer almaktadır.
- **Erzincan** "Termal Turizm Kentleri Projesi" içerisinde Amasya, Sivas ve Tokat illeriyle birlikte yer almaktadır.

- Erzurum Şifa Hastanesi **Tüp Bebek Merkezidir.** Hastanede İngilizce ve Rusça bilen personeller bulunmaktadır. Hastaların % 70'i Erzurum dışındaki illerden gelmektedir. Özellikle Nahcivan'dan gelen hastalar çoğunluktadır.
- Pasinler ilçesinde "Akasya Vadisi" adı altında büyük bir termal tesisin yapımı sürmektedir.
- Bayburt ili özellikle "Yaşlı ve Engelli Turizmi" bakımından önemli bir potansiyele sahiptir. Şehrin ""Sitta Slow" (Yavaş Şehir/ Huzur Şehri) olarak kabul edilmesi için çalışmalar sürmektedir.

TRA1 DÜZEY 2 BÖLGESİ SAĞLIK TURİZMİ SWOT ANALİZİ

1. GÜÇLÜ YÖNLER

- Bölgenin coğrafi konumu sayesinde cazip olması (Avrasya ülkeleri, Rusya, İran ve Orta Doğu Ülkelerine yakın olması),
- Bölgede genel turizm masraflarının Türkiye'nin büyük şehirlerine ve Avrupa-ABD şehirlerine göre düşük olması,
- Bölgede bulunan 1 üniversite, 2 özel, 2 Bölge Eğitim ve Araştırma Hastanesi ile çalışmalarına devam edilen Sağlık Kampüsü,
- Termal turizm için bölgenin termal kaynaklar bakımından zengin olması,
- Yabancı hasta ile iletişim konusunda Türk misafirperverliğinin en güzel örneklerine sahip olunması,
- Yaşlı ve Engelli Turizmi için bölgede ucuz insan kaynağı potansiyelinin olması,
- Apiterapi için güçlü bir arıcılık sektörünün olması

2. ZAYIF YÖNLER

- Sağlık turizmi için yeterli uzman ve yabancı dil bilen elemanın olmaması,
- Bölgenin genel anlamda turizm bilgisi ve yabancı dil konusunda eksik olması,
- Bölgede sağlık kurumları arasında koordinasyon eksikliği ve Sağlık Turizmi konusunda vizyon eksikliği/isteksizlik,
- Sağlık turizmi konusunda mevzuatın iyi bilinmemesi,
- Bölgeye direk yurtdışı seferlerin olmaması, ulaşımın nispeten pahalı olması,

- Hedef olarak seçilebilecek ülkelerin bazılarıyla vize anlaşmalarının olmaması sonucu hasta transferlerinin problem teşkil etmesi,
- Bölgede donanımlı özel hastane ve branş hastanesi eksikliği.

3. FIRSATLAR

- Avrasya Ülkeleri, İran ve Orta Doğu ülkelerinden zengin hastaların -aynı şartların sunulduğu takdirde- Avrupa'ya nispeten Türkiye'yi Türkiye'nin batısına nispeten doğusunu tercih edecek olmaları,
- Türkiye'nin son yıllarda özellikle bölgenin hedef ülkeleri nezdinde karizmasının ve tercih edilme oranının artması,
- Termal turizmle veya Hasta-Yaşlı bakımıyla bütünleşik hesaplı Medikal paket programların uygulanabilme olasılığı,
- Kış turizmine önem veren kuzey ülkelerden bu amaç için gelen çok sayıda turiste sağlık turizmi tanıtımının yapılabilmesi.

4. TEHDİTLER

- Zaten yetersiz olan uzman personelin sağlık turizmine yönlendirilmesi sonucu yerli halkın sağlık hizmeti alma konusunda sıkıntı yaşama ihtimali,
- Hastanelerin hizmet konusunda belli standardizasyonunun olmaması,
- Hedef ülkelerin arasından Sosyal Güvenlik Anlaşması imzalanan ülke sayısının az olması

BÖLGEDE SAĞLIK TURİZMİNİN GELİŞMESİNİN ÖNÜNDEKİ ENGELLER

- Sağlık sektöründe bölgede arz-talep dengesizliği bulunmaktadır. Bölgede nitelikli sağlık kurumlarının bulunduğu tek şehir olan Erzurum'a çevre illerden gelen hastalar talep tarafını şişirmektedir. Dolayısıyla bölge özellikle "Medikal Turizm" anlamında arz sıkıntısı yaşıyor.
- Yoğun iş yükünden dolayı Kamu ve Üniversite Hastanelerinin gerek yöneticileri gerek çalışanları "Medikal Turizm" in getireceği ek iş yükünden dolayı konuya sıcak bakmamaktadırlar, ve bu konuda yapılan çalışmalara katkıda bulunmamaktadırlar.
- Gerek sağlık sektöründe çalışanlar gerekse de bölge halkında Sağlık Turizmi konusunda farkındalık eksikliği mevcut. Bu turizm çeşidinin bölgeye kazandıracakları konusunda bilgi eksikliği var.

- Bölgede özel hastane sayısı çok az, özel branş hastanesi hiç yok. Ülkemizde “Medikal Turizm” i çok büyük oranda özel hastaneler kendi çabalarıyla gerçekleştiriyor, bölgenin bu konuda sermaye çekememesi önemli bir problem teşkil ediyor.
- Bölge, Sağlık Turizminin bir çeşidi olan “Engelli ve Yaşlı Turizm”i konusunda büyük potansiyele sahip fakat bu konuda bilinçli ve dil bilen eleman eksikliği bu çeşit turizmin gelişmesinin önünde büyük bir engel.
- Bölgeye ulaşım maliyeti oldukça yüksek. Gerek tur şirketleri gerekse de hastalar bu maliyetlerden dolayı İstanbul gibi ulaşımın daha az maliyetli ve kolay olduğu şehirleri tercih etmektedirler.
- Bölge, Sağlık Turizminin bir çeşidi olan “Termal Turizm” konusunda büyük potansiyele sahiptir, fakat bölgede, yapımı devam eden tesis dışında, termal alanda turist çekebilecek düzgün bir tesis bulunmamaktadır. Termal kaynaklar ya hiç kullanılmakta ya da bölge insanına hitap edecek şekilde kullanılmaktadır.
-

BÖLGEDE SAĞLIK TURİZMİNİ GELİŞTİRMEK İÇİN NELER YAPILABİLİR?

- Bölgedeki teknik ve sağlık sektörü altyapı sorunlarının çözümü hususunda çalışmalar yapılarak devam eden sağlık kompleksi projelerinin bitirilmesi için çalışılabilir.
- Sağlık kurumları arasındaki koordinasyonun sağlanmasına yönelik faaliyetler yapıp, sağlık kurumlarında özellikle üniversite ve özel hastanelerde sağlık turizmiyle ilgili farkındalık oluşturmaya yönelik çalışmalar yapılabilir.
- Sağlık turizmi alanında çalışacak personele genel turizm bilgilendirmesi ve yabancı dil eğitimleri verilebilir.
- Bölgede çok az sayıda olan özel hastane yatırımlarının arttırılmasına yönelik çalışmalar yapılabilir. Bu bağlamda özellikle göz, diş, fizik tedavi gibi branş hastanelerinin kurulmasıyla ilgili yatırım çekme çalışmaları yapılabilir.
- Bölgeye yapılan doğrudan yurt dışı uçuşların arttırılması ve ulaşım masraflarının düşürülmesine yönelik çalışmalar yapılabilir, bu konuda; ücretlerle ve yurt dışına direkt uçuşlarla ilgili olarak havayolu şirketleriyle, vergilerle ilgili olarak devlet kurumlarıyla, charter seferlerle ilgili olarak tur şirketleriyle görüşülebilir.
- Sağlık turizmi mevzuatının sağlık kurumları, uzman personel ve konuyla alakalı herkes tarafından bilinirliğinin arttırılmasına yönelik çalışmalar yapılabilir, bu konuda eğitimler verilebilir.

- Bölgede çok az olan termal otel ve termal tedavi yatırımlarının arttırılmasına yönelik çalışmalar yapılabilir. Bu konuda, bölgenin yatırımcılar açısından Türkiye geneli ve Dünya geneli tanıtımı yapılarak yatırımlarının arttırılması amaçlanabilir. Bu konuda verilecek teşviklerin arttırılmasına yönelik çalışmalar yapılabilir.
- Bölgenin yaşlı ve engelli turizmi konusunda potansiyelinin belirlenmesine yönelik ön çalışmalar yapılabilir. Özellikle insan kaynakları konusunda sahip olunan işgücünün niteliği, niceliği ve hangi alanlarda kullanılabileceğine yönelik araştırmalar ve bilgilendirme çalışmaları yapılabilir.
- Apiterapi ile ilgili olarak bölgenin sahip olduğu potansiyel iyi etüt edilip bu potansiyel yurt içi ve yurt dışında tanıtılabilir. Arıcılık ve Apiterapi konusunda ulusal ve uluslar arası organizasyonlara, konferanslara katılımlar sağlanabilir, bu organizasyonlara ev sahipliği yapmak için çalışılabilir.
- Sağlık ve tıp alanında büyük kongrelere, konferanslara ev sahipliği yapılabilir, bu organizasyonlarda bölgenin sağlık turizmi potansiyeli ve amaçları ilgililere tanıtılabilir, sunumlar yapılabilir.
- Bölgede özellikle hangi alanlarda tıp turizmine yoğunlaşabileceği konusunda çalışmalar yapılabilir, bu konuda detaylı kapasite tespiti çalışmaları yapılabilir, yapılacak çalıştaylarla alanında uzman akademisyenlerin önerileri de değerlendirilerek hedef branşlar seçilebilir. Bu alanlara yoğunlaşarak bu branşlarda gerek teknolojik gerekse fiziksel altyapı güçlendirilerek sağlık turizmi konusunda rekabet edilebilir hale getirmek için çalışmalar yapılabilir.
- Sosyal güvenlik anlaşması yaptığımız ülkelerin sayısının arttırılmasına yönelik çalışmalar yapılabilir. Özellikle hedef Pazar olarak seçilen komşu ülkelerle, Avrasya ve Orta Doğu ülkeleriyle bu tür anlaşmaların sayısı arttırılması sağlanabilir.
- Hedef ülkelerden vize anlaşmamızın olmadığı ülkelere hasta transferi konusunda diplomatik izinlerin alınmasına yönelik çalışmalar yapılabilir, bu konuda hangi ülkelere diplomatik olarak problemsiz hasta transferi yapılabileceği belirlenerek hedef Pazar tespitinde o ülkelere öncelik verilebilir.
- Hedef seçilen branşlara yönelik **paket programlar** tasarlanarak uygulanabilir, bu paket programlar termal tedavi olanaklarıyla bütünleştirilebilir. Dahası paket programların içine ulaşım- konaklama giderlerinin dahil edilmesiyle genel turizm konsepti uygulanabilir ve bölgenin sahip olduğu genel turizm potansiyeli sağlık turizmiyle bütünleştirilebilir.

SAĞLIK TURİZMİ İÇİN ÖRNEK PAKET PROGRAM ÖNERİLERİ

- **1 haftalık göz tedavisi programları:** Tedavisi basit fakat teknolojik donanım ve bilgi isteyen katarakt benzeri göz rahatsızlıkları için basit ameliyatların yapıldığı böyle bir paket programda hedef olarak Afrika ve Asya kıtasında medikal anlamda geri kalmış ülkelerin, bu tür rahatsızlıklardan muzdarip ve kendi masrafını karşılayacak durumdaki vatandaşları seçilebilir.
- **1 aylık fizik tedavi programları:** Termal tedaviyle bütünleşik olarak sunulabilecek böyle bir paket programda, hastalara 1 aylık sürede yoğun tedavi uygulanarak sağlıklarını kazanmak vaat edilebilir.
- **1 veya 2 haftalık güzellik programları:** Yine termal turizmle ve bölgenin sahip olduğu doğal ve temiz ortamla bütünleşik olarak hastanelerde kurulacak güzellik merkezilerindeki terapilerle güzellik ve sağlık turları düzenlenebilir.
- **Hasta veya engelli bakımıyla ilgili olarak uzun dönemli turlar:** Bu alana özel olarak kurulacak sağlık ve bakım merkezlerinde temiz ve doğal havanın da kullanıldığı bakım ve tedavi programları uygulanabilir.
- **Saç ekim ve plastik cerrahi paket programları:** İstanbul'un son yıllarda Avrupa'nın saç ekim merkezi olmasından da yola çıkarak bölge için Orta Doğu ve Avrasya ülkeleri bu konuda hedef Pazar olarak seçilebilir.
- **Organ nakli programları:** Organ naklinin yapılabileceği branşlarda hasta yakınlarının da içinde bulunabileceği çeşitli paket programlar düzenlenebilir,
- **Tüp bebek ve bu konuda tedaviye yönelik programlar:** Bu konuda zaten bölgede yapılan sağlık turizminin yelpazesinin genişleterek çiftlere tatil bütünüyle bütünleşik paket programlar önerilebilir.
- **Kozmetik cerrahi ve diş tedavileri için paket program:** Bu konuda da gerek diş yapımı gerek estetik operasyonları içeren paket programlar önerilebilir.

6. MEDİKAL VE SAĞLIK TURİZMİNİN GELİŞTİRİLMESİ

6.1	Bölgenin Türkiye'nin medikal turizm pazarından pay almasının sağlanması	<ul style="list-style-type: none"> • Hata! Başvuru kaynağı bulunamadı.'te de belirtildiği gibi, bölge illerinden Erzurum, sahip olduğu tıbbi altyapı ile bölge ülkeleri olan Rusya, İran ve Türkiye Cumhuriyetleri başta olmak üzere diğer ülkelerden tedavi amaçlı ülkemize gelen ziyaretçileri çekebilecek durumdadır. Konuya ilişkin gelişmenin sağlanabilmesi için aşağıdaki adımlar atılacaktır: <ul style="list-style-type: none"> ○ Erzurum ve Erzincan'da tıp fakültelerinin, devlet ve özel hastanelerin en güçlü olduğu alanların tespit edilmesi; ○ Öncelikli olarak yabancı hasta kabulü yapacak hastanelerin belirlenmesi ve bu hastanelerdeki altyapıların yabancı hasta kabulünü mümkün kılacak şekilde gözden geçirilerek eksikliklerin tamamlanması (sağlık personeline ve idari personele yabancı dil
-----	---	--

		<p>eğitiminin verilmesi ve yabancı dilde hizmet verecek personelin işe alınması dahil)</p> <ul style="list-style-type: none"> ○ Hazırlıkların tamamlanmasının ardından gerekli denetim ve belgelendirmelerin yapılması; ○ Güçlü doktor kadrolarını; nitelikli sağlık personelini; hastanelerin en güçlü olduğu alanları; kaliteli altyapıyı ve hizmeti; uygun tedavi fiyatlarını; bölgenin temiz hava ve sağlıklı doğal ortamını; refakatçiler ve tedavi sonrası dinlenme için bölgenin sunduğu cazip turizm olanaklarını ön plana çıkararak, hedef ülkelerin dillerinde profesyonelce tasarlanmış tanıtım malzemeleri (kataloglar, web portalı, vb) hazırlanması, medikal turizm acenteleri ile işbirliğine girilerek gerekli tanıtımların yapılması ve ilgili pazarlarda tanıtım ve pazarlama faaliyetlerinin yürütülmesi.
6.2	Bölgenin sağlık turizmi altyapısının geliştirilmesi ve güçlendirilmesi	<p>Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi'nin sahip olduğu sağlık turizmi değerlerinin turizme kazandırılması için aşağıdaki adımlar atılacaktır:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Bölgedeki termal suların ve şifalı çamur gibi doğal kaynakların kaliteli, temiz, modern ve profesyonel bir şekilde işletilmesinin sağlanması için gerekli çalışmaların yapılması (mevcut ve yeni tesisleri için Kültür ve Turizm Bakanlığı ile Sağlık Bakanlığı'ndan¹ gerekli izinler en kısa süre içinde alınacaktır. Ayrıca tesislerin toplantı ve konferanslar için yeterli altyapı ve donanımına da sahip olması ve böylelikle bölgedeki kongre ve incentive turizmi altyapısına dahil edilmesi sağlanacaktır); • Erzincan'daki "doğal jakuzi", İspir'deki Elmalı Çam Mağarası'nın ve benzeri özgün turizm varlıklarının; birer cazibe unsuru olmalarını sağlayacak şekilde koruma altına alınması; çevre düzenlemesiyle birlikte doğal yapıyla uyumlu bir sağlık turizmine kazandırılmaları; • Turizme kazandırılmak üzere altyapısı hazırlanan termal ve doğal kaynakların her birinin faydalarının doğru şekilde saptanması ve tanıtım ve pazarlama amaçlı kullanılacak hale getirilmesi; • Kaliteli otel konaklaması ile entegre kurulacak termal tesislerde spa, zayıflama programları, bakım, güzellik, detox gibi popüler ürünlerin sunulmasının ve her bir tesisin diğerinden farklı ürün ve hizmetlerle ön plana çıkmasının sağlanması; • Sağlık turizmi ürünlerinin, bölgenin kaliteli havası, iklimi, doğal zenginliği; taze ve sağlıklı gıdaları gibi konsepti destekleyen

¹ Halihazırda sadece Aziziye Belediyesi Ilıca kaplıcalarındaki termal tesisler için Sağlık Bakanlığı izni bulunmaktadır.

		<p>varlıklarıyla birlikte tanıtılması;</p> <ul style="list-style-type: none"> • Sağlık turizmiyle birlikte ele alınacak güzellik teması altında, bölgedeki her iki tıp fakültesine de varolan Plastik, Rekonstrüktif ve Estetik Cerrahi hizmetlerinin de tanıtılıp pazarlanması; • Hazırlanacak tanıtım malzemeleriyle, bu sektörde faaliyet gösteren yerli ve yabancı tur operatörlerine tanıtımların yapılması; • Bölgedeki maden sularından halen şişelenerek satılmakta olanların (örn. Ekşisu) orijinal ve albenisi yüksek tasarımlarda şişelere doldurulması; şişelenmeyenler için gerekli tesislerin kurulmasıyla yine özgün tasarımlarda şişelerde Türkiye çapında güçlü bir reklam kampanyasıyla dağıtımının ve satışının gerçekleştirilmesi (maden sularının orta vadede hedef pazarlar başta olmak üzere yurt dışına ihraç edilmesi planlanacaktır). <p style="text-align: right;"><i>İnovatif maden suyu şişesi tasarımına bir örnek</i> http://www.cartils.com/news/category/mineral-water/</p>
6.3	Bölgenin medikal ve sağlık alanında marka değerini yükseltmek	<p>Bölgede medikal ve sağlık turizmine ilişkin çabaların desteklenmesi ve uluslararası marka değerinin yükseltilmesi önemlidir. Bu amaçla, bölgede medikal ve sağlık sektörünü destekleyecek mevcut kaynakların farklı ürün ve hizmetlere dönüştürülmesi sağlanacaktır. Bu amaçla, öncelikli olarak odaklanılacak iki alan şunlardır:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Tıbbi ve aromatik bitkiler: Bölge, zengin florasıyla çok sayıda tıbbi ve aromatik bitkiyi bünyesinde barındırmaktadır. Bu zengin kaynakların medikal ve sağlık turizmi için sunduğu fırsatların değerlendirilmesi ve ekonomik değere dönüştürülmesi amacıyla bir araştırma programı ('Tıbbi ve Aromatik Bitkiler Ar-Ge ve İnovasyon Programı') başlatılacaktır. Program kapsamında yapılacak ön çalışmalar; bölgede konuya ilişkin bugüne kadar yapılmış olan çalışmaların yanı sıra, dünyada ve Türkiye'de bu konuda gerçekleştirilmekte olan faaliyetlerin incelenmesini (örn. Batı Akdeniz Tarımsal Araştırma Enstitüsü altındaki merkezin faaliyetleri) içerecektir. Bu ön çalışmanın ardından bölgedeki tıbbi ve aromatik bitkilerin medikal ve sağlık turizminde kullanılacak ürünlere dönüştürülmesini sağlayacak araştırma projeleri başlatılacaktır. Projeler, bölgedeki özel sektör ve kamu kurumları ile üniversitelerin işbirliğinde yürütülecek; gerektiğinde ülkedeki diğer araştırma enstitülerine veya üniversitelere sözleşmeli araştırma olarak verilecektir. Geliştirilen ürünler turizm sektörünün kullanımına sunulacak;

	<p>tanıtım ve pazarlama faaliyetlerine dahil edilecek ve yurt içi ve dışında satışa sunulacaktır. Programın orta vadede 'Tıbbi ve Aromatik Bitkiler Ar-Ge ve İnovasyon Merkezine' dönüştürülmesi öngörülmektedir.</p> <p>Program, bölgede oluşturulacak kümelenme tarafından yürütülecek; bölgesel finansman kaynakları başta olmak üzere çeşitli kaynaklardan finanse edilecektir. Program kapsamında yürütülen girişimcilik faaliyetleri, üniversite-özel sektör Ar-Ge ve inovasyon projeleri, birden fazla işletmenin ortaklaşa yürüttüğü Ar-Ge ve inovasyon projeleri, KUDAKA'nın mevcut ve yeni destek programları kapsamında -temel kriterlerin sağlanması halinde- destek önceliğine sahip olacaktır.</p> <ul style="list-style-type: none">• Mevcut tarım ürünlerinin enerji ve sağlık kazandıran gıda ürünlerine dönüştürülmeleri sağlanacak; söz konusu ürünler medikal ve sağlık turizmine tamamlayıcı yan ürünler olarak dahil edilecektir. Konuya ilişkin detay, III. Stratejik Atılım Alanı, madde 5'te yer almaktadır.
--	---